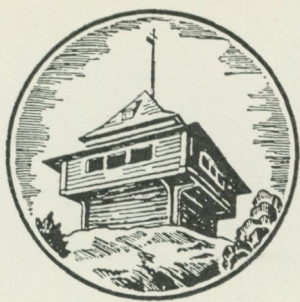

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1950**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1950

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslagsbilden visar en ölkanna av fajans, ungefär 24 cm hög och tillverkad vid Rörstrand i början av 1800-talet. En dylik pjäs kunde — liksom dess engelska förebilder, de s. k. Toby jugs — mycket väl vara en sjömansgåva, "a sailor's gift" av det slag som närmare behandlas på sid. 25. (Nordiska museet inv.-nr 115,750.)

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1950

Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

PARADSÄNGKAMMAREN FRÅN ULVSUNDA

av Gösta Selling

När drottning Kristinas våning i Stockholms slott under Nicodemus Tessin d. ä:s ledning nyinreddes efter våldelden 1648, blev hennes sängkammare efter franskt mönster ett paradrum med balustrad, kolonner och pilastrar. Säkerligen hade redan dessförinnan de furstliga sovrummen inretts med tanke på representativ prakt, även om man inte helt accepterat det franska bruket att använda sovgemaken som mottagnings- och paradrum. Charles Ogier omtalar i sin skildring av den franska ambassaden 1634—1635, att pfalzgreve Johan Casimir, förmäld med Gustav Adolfs syster, var den förste som uppvaktade gesanten, greve d'Avaux. "Denne räckte honom högra handen och bjöd honom att stiga in i sängkammaren." Några dagar senare voro fransmännen på audiens hos änkedrottningen, som inom parentes fullständigt bländade dem genom sin skönhet. "Hon stod i ett fyrkantigt ganska stort rum, dock utan säng, ty i sängkammaren mottagas icke män." Kristina var i detta avseende mera fördomsfritt modern. Clas Ekeblad skriver en gång i sina brev (del I, sid. 44): "I dag haver hennes majestät ock mycket frisk varit. Hon satt uppe i sängen och talade helt lustigt och friskt med brandenburgiske ambassadören." I "Tessin och Tessiniana" (utgiven 1819 på grundval av C. G. Tessins anteckningar) omtalas särskilt, hur elegant sängkammaren möblerades, när konung Stanislaus kom till Stockholm 1711 och logerade i de kungliga rummen i Kungshuset: Där upphängdes "tenturen med Hero och Lean-

Denna uppsats ingår i en handskriven festskrift till Nordiska museets styresman professor Andreas Lindblom på 60-årsdagen den 8 februari 1949.

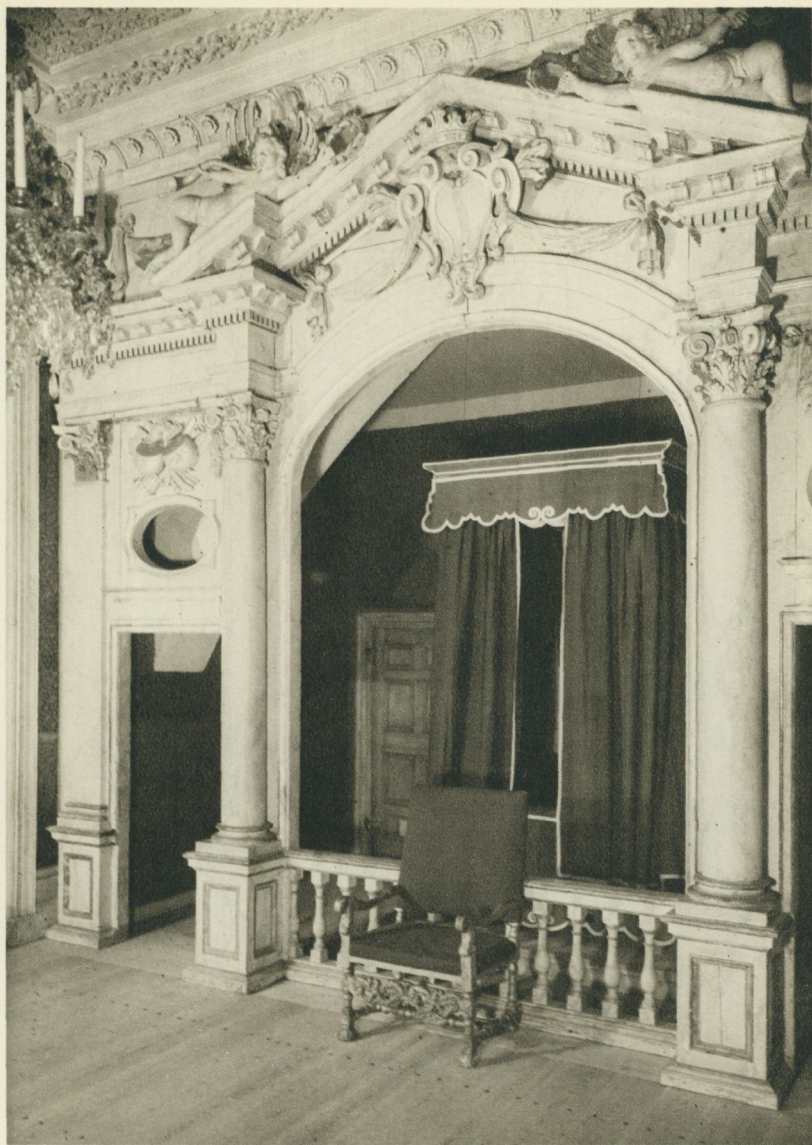
der och en röd sammetssäng insattes. Bord, gueridoner och lampetter av silver, och tapeter över hela golvet". Konungen tog emot hertigen av Holstein i sina rum. "Sedermera en konferens i konungens sängkammare med Rådet."

Såsom framgår av Tord O:son Nordbergs skildring av Stockholms slott under 1600-talet, utrustades de kungliga våningarna under både Karl X Gustav och Karl XI med elegant dekorerade paradsängkammrar (Stockholms slotts historia, del I). När Jean de la Vallée byggde om den unge kungens våning på 1660-talet, inreddes sålunda sängkammaren med en alkov, dekorerad med pelare och gesims. I räkenskaperna omtalas åtskilliga dekorativa detaljer: vapenkartuscher, rosetter, krönta monogram med palmkvistar, skulpterad spis, podium för sängen och mycket annat. Tydligen förgylldes en stor del av dekorationerna, ty målaren använde inte mindre än 620 böcker fint guld.

Den mest bekanta av dessa kungliga *chambres de parade* är riksänkedrottningen Hedvig Eleonoras på Drottningholm, inredd under ledning av Tessin d. ä. 1668—1683. Det är ett rum, som med sin överdådiga ornering saknar motstycke i vårt land. Rummets huvudpjä, den baldakinprydda sängen, presenteras som på en teaterscen bakom alkovens bågöppning, skild från parketten av en låg balustrad. Dit in få de agerande tillträde genom de båda låga sidodörrarna, över vilka ett par putti sväva med kronor i händerna. Det pompösa intryck som detta rum gör bör från början ha varit ännu starkare, eftersom det med hänsyftning på drottningens änkestånd målades i svart och guld. Den nuvarande blåa färgen fick rummet först 1701.

Som Andreas Lindblom påpekat, har man intet belägg på att vare sig detta rum eller slottets paradsängkammrar under 1600-talet begagnats för kungliga påklädningsceremonier av den typ, som Ludvig XIV introducerade (Svenska kulturbilder, ny följd, del VI). Men rummen ge dock genom sin inredning och utsmyckning en reflex från solkonungens hov.

Bruket att i både bostads- och festvåningar inreda paradsängkammrar som de vid sidan av salen förnämsta sällskaps-

Den skulpterade alkovfasaden från Ulvsunda på sin nuvarande plats i Nordiska museet.

Riksänkedrottningens paradsängkammare på Drottningholm. Det är lätt att spåra förebilden till Ulvsundaalkoven i denna fasad, som visserligen är rikare och elegantare. Den inreddes 1668—1683 under ledning av Nic. Tessin d. ä.

rummen spred sig under 1600-talet från kungaborgen till många av landets slott, herrgårdar och borgarhem. Även om resurserna skiftat, gavs sängkammaren gärna den rikaste möjliga utstyrsel, och den dekorativt utformade sängalkoven fanns kvar under hela 1700-talet och långt in på 1800-talet. Det var sålunda en ur kulturhistorisk synpunkt väsentlig och viktig inredning, som Nordiska museet 1903 erhöll från Ulvsunda slott, innan detta några år senare degraderades till sinnesslöanstalt. Då överlämnades nämligen den alkovfasad och spisomfattning, som nu äro uppsatta i högre ståndsavdelningens svit av rumsinteriorer från äldre tid. De äro utförda i skulpterat trä och försedda med en tunn, oljemålad marmorering i ljust grått — synbarligen den ursprungliga målningen. Lister och en del andra detaljer äro förgyllda. Då museet 1903 övertog inredningen, var alkoven igensatt, och av bevarade inventarier framgår dessutom, att Ulvsundarummet, som traditionellt gick under namnet drottning Kristinas kammare, inte på länge tjänat sitt ursprungliga ändamål. Alkovens öppningar voro igensatta med bräder, väggarna kala och taket slätputsat vitt med taklist av 1700-talstyp. Tyvärr överflyttades inte till museet de dörr- och fönsteromfattningar med arkitektoniska överstycken, som funnos i rummet och som tydligen hörde samman med alkovinredningen.

Ulvunda stolta slottsanläggning med sin tre våningar höga huvudbyggnad uppfördes av Lennart Torstensson och bör ha stått färdig 1647, då dess ägare på sommaren fick besök av drottning Kristina. Möjligen bodde den höga gästen då i den översta våningen, vilken redan från början måste ha fungerat som fest- och paradvåning. Rummet utanför sängkammaren kallas i ett inventarium 1763 "drottning Kristinas förmak", och dessa båda rum utgjorde säkerligen slottets förnämsta gästrumssvit. Alkovfasaden tillhör dock ej slottets äldsta inredning. Redan av stilistiska skäl kan den dateras till 1600-talets senare del. Till yttermera visso bär den samtidigt tillkomna spisomfattningen ett konstfullt flätat monogram, CSBGOD, syftande på Christina Stenbock Gustaf Ottos Dotter. Hon gifte sig 1665 med Lennart Torstenssons son och arvtagare Anders

och ägde efter makens död 1686 Ulvsunda till sin bortgång 1719. Det har antagits, att hon som änka låtit inreda den praktfulla sängkammaren. Emot en sådan förmodan talar, att intet, vare sig färgen eller emblemen, syftar på ägarinnans änkestånd, något som ju är fallet i riksänkedrottningens sängkammare på Drottningholm. Här för i stället ornamentiken ett martialiskt språk: på alkovöppningens gavelparti trona ryktets och fredens genier med lagerkransar i händerna, och på gesimsen stå tvenne tornerhjälmar. Över alkovdörrarnas ljusöppningar sitta vapenkartuscher med pukor och trummor. Spisomfattningen krönes av två brinnande granater.

Före sin död hade Anders Torstensson förlorat största delen av sin förmögenhet och efterlämnade enligt samtida uppgifter hustrun och de elva barnen i stor fattigdom. Naturligtvis kan ändock sängkamarinredningen ha utförts för något besök av ankans högättade fränder, måhända hennes fader, den rike fältmarskalken Gustaf Otto Stenbock, eller fältmarskalken Nils Bielke, vilka båda redan i slutet av 1670-talet ekonomiskt hjälpt familjen Torstensson. Men sannolikt är det inte, att en änka med stora ekonomiska bekymmer låter inreda ett prakt- rum för sina gäster.

I sin arkitektoniska uppbyggnad överensstämmer Ulvsunda-alkoven med riksänkedrottningens sängkammare, men den verkar med sina grova och tunga ornamentsformer stilistiskt ålderdomligare. Detta kan givetvis bero på att den utförts av enklare träsnidare än de som arbetat på Drottningholm. Men Ulvsundas härskarinna var kusin med Hedvig Eleonoras gunstling och riksmarskalk, Johan Gabriel Stenbock, och hon bör ha varit väl informerad om vad som hände på det närbelägna Drottningholm. Är det troligt, att hon skulle ha låtit dekorera slot- tets förnämsta rum i en stil, som redan började bli omodern? Utan att man kan finna några säkra belägg, förefaller det rim- ligare, att inredningen verkstälts någon gång under 1670-talet, snarast dess förra hälft, och inte först efter år 1686. För en sådan förmodan talar också, att Anders Torstensson just under 1670-talet hade satt i gång stora ombyggnads- och inrednings- arbeten på en annan av sina egendomar, Penningby. Enligt

uppgift av civilingenjör Vilhelm Nordström började byggnadsarbetet vid Penningby på allvar 1676. Det förefaller ganska naturligt, att familjen dessförinnan hade företagit en del moderniseringar på sitt egentliga stamgods Ulvsunda, byggt de fyra flygelpaviljongerna i trädgården och inrett paradsängkammaren. Det torde inte heller vara alltför djärvt att gissa på Tessin d. ä. som arkitekt.

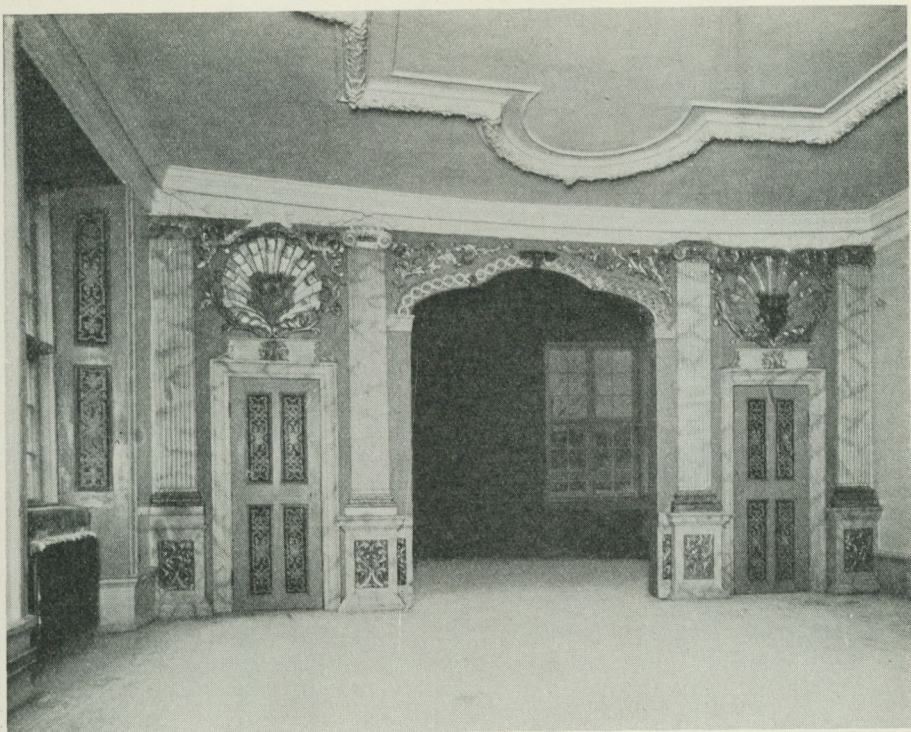
Det redan omnämnda inventariet från 1763 — uppgjort efter den dåvarande ägaren Thure Gabriel Bielkes död — ger oss en uppfattning om rummets ursprungliga utseende (Bielkesamlingen, ser. B. 8. Riksarkivet). Väggarna i "drottning Kristinas kammare" voro klädda med "fyra turkiska figurtapeter (säkerligen hautelissevävnader), korta och något söndriga". Dessutom funnos där "3 st. gamla damastdrällsgardiner med kappor, nog slitna". Alkoven hade tapeter av randigt och flammigt halvsiden. Även detta torde ha hört till den ursprungliga inredningen, ty de betecknas som gamla, fläckiga och något söndriga. Tyvärr hade Ulvsunda vid denna tid ej på länge bebotts av ägaren, och därför var möbleringen delvis ganska ofullständig. I vissa fall tyckas rummen ha använts som lagerlokaler för de mängder av möbler och konstföremål, som funnos på gården. Någon säng fanns ej i alkoven, som synes ha varit tom. Ute i sängkammaren funnos inte mindre än ett sextiotal tavlor. Med tanke på de små väggytorna verka de närmast magasinerade. Där funnos bl. a. porträtt av kejsar Karl V, Ludvig XIV, Gustav Vasa, Erik XIV, Gustav Adolf, två av Kristina och ett av Karl Gustav. Måhända hade det oinramade porträtt, som 1763 förvarades i mjölkammaren, ursprungligen suttit här: "Drottning Kristina i knäduk, original av Beck." De möbler, som enligt inventariet förvarades i sängkammaren, voro relativt fåtaliga och tyckas alla, att döma av beskrivningen, ha varit från 1600-talet. Där funnos tre lampetter med glasramar och kristallsirater och en "stor spegel i glasram med uppsats och förgyllt mässingsbeslag, sju inbundne namn med kronor över av silver". (Förmodligen avses här spegelmonogram eller på annat sätt hopflätade monogram, måhända av den typ, som återfinnes på spisen.) Ett svart

lackerat bord med figurer och låda samt tillhörande gueridoner anges direkt som gamla. Även de fyra förgyllda länstolarna betecknas som gamla. Två voro större och klädda med hårdukssöm, två mindre med grön sammet och silkesfransar. Ett antal gipssirater och tre gamla engelska "korgstolar" fullbordade möbleringen.

När Ulvsundasängkammaren först installerades i Nordiska museets högreständsavdelning, placerades alkoven mot innerväggen, och öppningarna markerades med mörka sammetsdraperier. Något dekorerat tak från samma period som alkoven, vilket kunde passa i det ur 1600-talssynpunkt trånga rummet, ägde museet inte vid denna tid, utan rummet försågs liksom på Ulvsunda med slätt, putsat tak. Fönstren voro ganska låga och hade högt sittande losholtsar samt träspröjsar av vanlig 1700-talsmodell. Nischerna voro välvda och utan foder.

Vid nyordnandet av högreständsavdelningens första fjärdedel 1933 framstod det som ett oavvisligt krav, att interiören skulle kompletteras med en verklig sängalkov och förses med ett dekorerat tak av karolinsk typ. Hur takproblemet löstes, därom berättar Erik Andrén på annan plats i denna årsbok. Att bygga ut en sängalkov bakom innerväggen mot hallen var givetvis uteslutet. Men om man i stället satte alkovfasaden mot sidoväggen, skulle möjligheterna bli större. Visserligen stötte man här på en av de strävbågar, som i så hög grad låsa alla Nordiska museets installationer. Det visade sig dock möjligt att camouflera bågen i alkoven, delvis genom att där försänka taket en smula. Jag tror, att ytterst få besökare tänka på bågens existens. Genom denna förändring fick alkoven en placering, som överensstämmer med dess ursprungliga. Givetvis är sidoljuset fördelaktigt ur utseendesynpunkt. Den invändningen kan göras, att alkoven i en paradsängkammare bör vara placerad på innerväggen. Man kan dock finna åtskilliga belägg på att alkovver och sängar anordnats mot sidoväggar både av t. ex. Tessin d. ä. och på de franska mönsterplanerna.

Men omdaningen sträckte sig längre än till tak och alkov. Fönstren försågos med blyrutor ur museets samlingar, enligt uppgift härstammande från en restaurerad dalakyrka. Måhända

I Lillienhoffska huset vid Götgatan i Stockholm finns alltså en välbevarad paradsängkammare med alkov. (Foto Stadsmuseet 1939.)

voro de något för sena, men naturligtvis voro de ur alla synpunkter riktigare än de träbågar av 1700-talstyp, som tidigare funnos i rummet. Dessutom kunde nu losholtsarna placeras ungefär mitt i fönsteröppningen, något som var vanligt under 1600-talet, såvida man ej hade sexdelade fönster. Karmarna kopierades f. ö. efter original på Skokloster. Samtidigt kopierades de arkitektoniskt utsmyckade fönsterfoder, som enligt fotografier och uppmätningar funnits i rummet på Ulvsunda. Av utrymmesskäl fick dock överstycket med sin kraftiga gesims slopas över dörren. Denna måste nämligen på grund av

de ovan nämnda strävbågarna placeras alltför nära den stora spisomfattningen.

Några vävda tapeter, passande till detta rum, ägde museet inte. Därför bibehölls de vackra gyllenläderstapeter, som redan tidigare prydde väggarna och som onekligen passa bra i tiden.

Det viktigaste i en paradsängkammare är ju sängen. Men inte ens en institution med Nordiska museets resurser har någon uppsjö på praktsängar från 1600-talets senare del. Den säng från Rungarn, som nu upptar alkoven, är kanske något sen — från 1700-talets förra hälft — men stilistiskt hänger den dock samman med den karolinska epoken.

När det gällde att möblera själva sängkammaren ville man självfallet inte, att de olika föremålen skulle ställas dit på måfå utan helst så, att de kunde tänkas ha en funktion. Kunde man lita på, att Ulvsundainventariet från 1763 återgav den ursprungliga möbleringen var allt gott och väl. Men som ovan nämnts kunde man knappast vara fullt säker. Att hitta något ursprungligt inventarium från någon annan paradsängkammare visade sig vara svårt. Det enda som gick att spåra upp, var ett mycket utförligt inventarium, som upprättades på Drottningholm år 1719. Om inredningen i den kungliga paradsängkammaren var förebildlig, bör möbleringen i ett högadligt praktrum inte heller ha skilt sig avsevärt från det kungliga idealet.

I alkoven på Drottningholm stod en "fransysk säng" med gardiner och utrustning. Dessutom funnos i rummet två skulpterade och förgyllda bord med inlagda skivor, ett skulpterat bord med tillhörande spegel och gueridoner med "slipade glas", tre "armlänstolar" och två "kullerstolar", dvs. taburetter. Inne i alkoven bör nattstolen med sitt tennbäcken ha stått. Belysningen utgjordes av två höga "nattstakar", och vid den öppna spisen funnos pust, eldgaffel, skyffel och tång. Som synes överensstämmer mobilierna i de båda förteckningarna ganska väl, om man bortser från alla tavlorna på Ulvsunda, som säkert ställts eller hängts in i sängkammaren för magasinering. Men möbeltyperna äro i stort sett desamma: några fåtöljer och stolar, bord, spegel och gueridoner.

Givetvis gick det inte att i Nordiska museet helt följa an-

I huset Västerlånggatan 64 fanns före ombyggnaden 1907 en sängalkov med skulpterad inramning av bågöppningen.

visningarna i de båda inventarierna. Visserligen äro Nordiska museets överfyllda magasin nästan legendariska, men de ha faktiskt oftast visat sig otillräckliga, både när det gällt att möblera Skansens byggnader och museets rumsinredningar. I Ulvsundasängkammaren är nu endast en länstol placerad — flera kunde inte åstadkommas — men i stället finnas här två vanliga stolar, och i fönsternischerna stå de två taburetterna. Mot innerväggen står det skulpterade bordet med sina guerdoner och lystrar samt spegel. Av de båda andra borden överensstämmer endast det ena med inventariets uppgifter, och någon nattstol av 1600-talstyp äger inte museet. I stället har i alkoven placerats en s. k. nattlåda med inläggningar och skulpterad fotställning.

Någon ljuskrona nämnes inte i vare sig Ulvsunda- eller Drottningholmsinventariet, och synbarligen var det inte vanligt att ha annat än ljusstakar i sovrummen. Den ljuskrona, som nu hänger i Ulvsundarummet, är från tiden, och det kan vara förklarligt, att museimännen gärna vilja presentera gamla föremål i en stilriktig miljö. Men man kan kanske hoppas, att denna önskan att visa, vad huset förmår, inte förleder museiledningen att förvandla högre ståndsavdelningens rumsinteriörer till konstslöjdsexpositioner. För ett kulturhistoriskt museum bör det inte i första hand gälla att i de gamla rumsinteriörerna visa största möjliga antal artefakter utan att ge åskådarna ett begrepp om hur rummen fungerat under en svunnen tidsperiod.

Otvivelaktigt utgör Ulvsundasängkammarens inredning den förnämsta och i sitt slag bäst bevarade vi äga här i landet, bortsett från Drottningholm. Visst finns det och har funnits åtskilliga mer eller mindre spolierade alkovinredningar på våra karolinska slott, t. ex. på Eriksberg, Karlberg eller Salsta, men ingen är lika komplett och lika representativ som Ulvsunda-interiören efter den senaste omdaning. På föregående sidor visas två alkovfasader från två Stockholmshus, båda troligen inredda i slutet av 1600-talet. Den ena kan ännu beskådas i det Lillienhoffska huset vid Götgatan, den andra försvann från Västerlånggatan 64, när huset moderniserades 1907. Båda dessa inredningar visa, att en chambre de parade inte endast var förbehållen kungahuset och högadeln utan var något för det karolinska ståndssamhället typiskt.